

ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Nizami TAĞISOY

Filologiya üzrə elmlər doktoru

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

nizami.mamedov@mail.ru

**MALKAR-AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİNƏ
MÜXTƏSƏR EKSKURS**

Açar sözlər: malkar, Azərbaycan, rabitə, yaradıcılıq, ədəbiyyat, poeziya, Q.Quliyev, T.T.Zumaqulova, dostluq

Key words: Malkar, Azerbaijan, communication, creativity, literature, poetry, K.Kuliyev, T.T.Zumakulova, friendship

Ключевые слова: малкар, Азербайджан, связь, творчество, литература, поэзия, К.Кулиев, Т.Т.Зумакулова, дружба

Malkar (rus transkripsiyasındakı kimi “balkar” yox) ədəbiyyatı Şimali Qafqazda mövcud olan digər türk xalqları ədəbiyyatları (qaraçay, noğay, kumux) ilə eyni dövrdə təşəkkül tapıb formalaşma yoluna qədəm qoymuşdur. Uzun illər boyunca çoxsaylı folklor nümunələri yaratmış malkarların ədəbiyyatı XIX əsrin sonlarına qədər əsasən şifahi şəkildə inkişaf etmişdir. XX əsrin əvvəllərindən yaradıcılığında didaktik şeir nümunələrinə üstünlük vermiş Kazım (Meçelanı) Meçiyev (1859-1945) əsərlərini ərəb əlifbası ilə qələmə almaqla, malkar yazılı ədəbiyyatının banisi hesab olunmaqdadır. Buna qədər isə malkar-qaraçay ədəbiyyatının inkişafında Kaltar Semənlanının (1750-1850) xidmətlərini qeyd etmək vacibdir. Kaltarın yaradıcılığı uzun illər ərzində diqqətdən kənar qalmışdır. Yalnız 2003-cü ildə Qaraçay-Çərkəz Dövlət Universiteti onun əsərlərini ilk dəfə olaraq oxuculara təqdim etmişdir. Kitaba daxil edilmiş nümunələr Kaltar yaradıcılığını hafizəsində qoruyub saxlamış insanlardan yığılaraq ədəbiyyatşünas-alim Rimma (Ortabaylanı) Ortabayeva tərəfindən nəşrə təqdim olunmuşdur. K.Meçiyevin yaradıcılığı malkar ədəbiyyatının gəlişməsinə nəzərəcarpacaq dərəcədə kömək etmişdir. İ.Akbayev, Ə.Malkarlı, H.Quliyev, S.Şahmurzayev, S.Otarov, X.Temmoyev, B.Qurtuyev, S.Xoçuyev, daha sonralar isə Q.Quliyev, T.Züməqulova, Q.Etezov və başqaları milli ədəbiyyatın mövzu, janr və problematika baxımından formalaşmasında yaxından iştirak etmişlər.

Azərbaycan və malkar ədəbiyyatları ümumitürk ədəbiyyatları kontekstinə daxil olsa da, XX əsrin 60-cı illərinə qədər bu iki ədəbiyyatın nümayəndələrindən birinin əsərləri digərinin dilində səsləndirilməmişdir. Malkar və Azərbaycan ədəbiyyatlarının bir-biri ilə tanışlığı Səməd Vurğunla malkar şairi Qaysın Quliyevin tanışlığı dövründən başlayır. Bu görüş onlar qatarla Moskvaya gedərkən baş tutmuşdur.

Səməd Vurğunla Qaysın Quliyevin şəxsi tanışlığı sonralar ikincinin əsərlərinin 60-cı illərin ortalarından başlayaraq, dilimizə tərcümə edilməsi ilə gündəmə gəlmişdir. Bu missiyanı orijinal şair, istedadlı mütərcimlər H.Arif, M.Araz, Ə.Kürçaylı, V.Rüstəmzadə və başqaları öz üzərinə götürmüşlər. Malkar ədəbiyyatının nümayəndələrindən biri ilə ilk tanışlıq həm malkar-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin ortaya

çıxması, həm də malkar ədəbiyyatının dilimizə tərcüməsi üçün münbit zəmin yaratmışdır. Bundan sonra Azərbaycanda biri digərinin ardınca Qaysın Quliyevin «Yaralı daş», «Lenin haqqında dağlar dastanı», «Yer kitabı», T.Züməqulovanın «Xəncər və söz», A.Namazovanın Qaysın Quliyevin estetik fikirlərini incələyən «Qaysın Quliyev yaradıcılığında etika məsələləri» mövzusunda namizədlik dissertasiyası və s. malkar sənətkarlarının ədəbi-estetik söz dünyasına işıq tutmuşdur.

Azərbaycan-malkar ədəbi əlaqələri həm praktik tərcümələr fonunda, həm də malkar ədəbiyyatının nəzəri məsələlərinin, poetikasının öyrənilməsi istiqamətində X.R.Ulutürk tərəfindən ardıcıl aparılmış, bu əlaqələrin aktuallığı yetərinə incələnməmişdir. Elə bu baxımdan, malkar-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin təşəkkülünün və inkişafının izlənilməsi günümüz üçün aktualdır.

Hansı ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi şəraitdə yaşamalarından asılı olmayaraq, malkarlar bütün tarixi dövrlərdə öz mədəni-ədəbi ənənələrini, folklor örnəklərini cilalamaqla inkişaf etdirmişlər. Xalqın sayının az olmasına baxmayaraq, onun zəngin folklor və epik nümunələri, yazılı ədəbi qaynaqları mövcuddur. Malkar yazılı ədəbiyyatı nümayəndələri sırasında Kazım (Mecelani) Meçiyev, İsmayıl Akbaybalanı, Əhmədiyyə Malkarlı, Hacımusə (Quliyəni) Quliyev, Abdulkərim (Baykulani) Bayqulov, Mühəmməd (Uruslanı), Kərimət (Kobanlanı) Kubanov, Canaqayıt (Zəlixanlanı) Zəlixanov Səfər (Makıtlanı) Maqitov, İbrahim Məmmədlanı Məmməyev, Əzəmət (Süyünçlanı) Suyunçev, Nasu (Abayxanlanı) Abayxanov, Süleyman (Babalani) Babayev, Tənzilə (Züməkulanı) Züməqulova, Eldar (Qurtulanı) Qurtuyev, Saleh (Qurtulanı) Qurtuyev, Məryəm (Küçməzlanı) Küçməzova, Zeytun (Tolğurlanı) Tolqurov, Fatimə (Bayramuklanı) Bayramukova), Səkinət (Musukulani) Musuqulova, Mədinə (Şamanlanı) Şamanova, Dina (Manuçulanı) Manuçova, Muxtar (Tabaksoylanı) Tabaksoyev və başqalarının adlarını çəkmək olar (Arayış üçün qeyd edək ki, rus istilasından sonra malkarların soyadına -ov, -yev şəkilçiləri əlavə edilsə də, onlar soyadlarını saxlamaqda davam etməkdədirlər. Onların da soy adı qaraçaylılar kimi – «lanı» şəkilçisinin köməyi ilə əmələ gəlir. Məsələn, Qaysın Quliyəni Qaysın – Quliyev).

Malkar ədəbiyyatının inkişafı onun digər ədəbiyyatlarla olan fəal qarşılıqlı təmasları zəminində mümkün olmuşdur. 20-ci illərin ikinci yarısında müstəqil milli ədəbiyyat kimi (əlbəttə, bu ədəbiyyat digər bir sıra ədəbiyyatlar, məsələn, kabarda, qaraçay, çərkəz, adıq, abazin, noğay, kumux, osetin, çeçen, inquş və s. kimi yalnız 20-ci illərdə milli əlifba əldə etmişdir – N.T.) inkişaf yoluna qədəm qoymaqla, həm rus, həm də digər ədəbiyyatlarla bağlı idi. Bununla belə xalqların qədim tarixi dövrlərinə gedən və öz kökü etibarlı ilə türk ədəbi-bədii, folklor düşüncəsinə bağlı malkar ədəbiyyatında bu proses keçmiş zamanlarda da getmiş, lakin XX əsrin 20-ci illərinin sonlarından daha da intensivləşmişdir.

Milli ədəbiyyatların qarşılıqlı əlaqələri müxtəlif formalarda özünü əks etdirir. Bir sıra tanınmış mütəxəssislər bu əlaqələrin müxtəlif formalarını müəyyənləşdirmişlər. Onların sırasında – təsir, əxzətmə, təqlid, stilizasiya, obrazlı analogiya və əlbəttə, tərcümə fərqləndirilir. İ.Neupokoyeva digər bir əsərində bununla bağlı qeyd edir ki, «özge milli bədii təcrübənin qavrayışı daha çox obrazlı və dərin olur. Bu artıq əxzətmə, təqlid və digər sadə ədəbi təsirlər vasitəsilə həyata keçirilmək yox, onun hiss olunacaq nəticəsinin götürülməsi yaradıcı dərkətmə, digər ədəbiyyatların bədii nəticələrinin yaradıcı şəkildə dərk edilməsi ilə gedir» [1, s. 165].

Burada biz malkar-Azərbaycan ədəbi əlaqələrini bədii tərcümə, mövzu ilə bağlı əlaqələr (digər qardaş xalqların həyatından olan mövzulara müraciət), yaradıcı təcrübənin mənimsənilməsi, ədəbi tənqid, şair və yazıçıların şəxsi kontaktları istiqamətlərində nəzərdən keçirməsinin mümkünlüyünü qeyd edə bilərik.

Malkar-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin formalarından biri kimi bədii ədəbiyyatın tərcüməsi xidmət etmişdir. Bununla belə, yaradıcı qarşılıqlı əlaqə formasından fərqli olaraq, tərcüməni ədəbi əlaqələrin vasitəsi kimi, ədəbi inkişafın vəzifələrinə xidmət edən, onu bu və ya digər milli sənətin ideya-estetik imkanlarının genişləndirilməsi, milli dilin zənginləşməsi, sənətkar üslubunun yaradıcı şəkildə ortaya çıxmasından, onun forması üzərində aparılan işdən fərqləndirmək lazımdır.

Qarşılıqlı əlaqələrin mühüm formalarından biri kimi həm də ədəbi tənqid xidmət etməkdədir. Belə ki, ədəbiyyatşünas və sənətkarlar heç də dar çərçivələrdə qapanıb qalmır, əksinə, ünsiyyətə girdiyi, maraq sferasına daxil etdiyi ədəbiyyat və müəllifin yaradıcı arsenalına dərinləndirən nüfuz edir, bu ədəbiyyatda gedən prosesləri daxildən izləyir. Biz bunu Xəlil Rza Ulutürkün «Balkar xəzinəsi», «Poeziya ilə alışan ürək», «T.V.Qurtuyevanın «Çağdaş balkar poeziyasında gələcək və yenilikçilik» əsəri haqqında» [2] qələmə aldığı analitik yazılardan yaxşı görürük. Bu məqalələr X.R.Ulutürkün adları çəkilən mövzulara sıradan münasibəti yox, malkar ədəbiyyatının incəliklərini dərinləndirən mütəxəssis, ədəbi əlaqələrin tədqiqatçısı münasibətinin nəticəsi kimi ortaya çıxdığının şahidi oluruq. T.Qurtuyevanın adıçəkilən əsərinin təhlili aparılarkən, X.R.Ulutürkün problemə kifayət qədər səriştəli münasibəti özünü göstərir. X.R.Ulutürk yazır: «...Balkar (malkar – *N.T.*) poeziyasının 20-30-cu illərdə yaranmış nümunələrinin ucdantutma hamısının folklorla üzvi əlaqə zəminində meydana çıxmış bədii sərvət kimi qələmə verilməsi düzgün deyil». Müəllif bu fikri növbəti frazada aydınlaşdıraraq davam edir: «Məsələn, Səid Şahmirzəyevin «Sultan-Həmid Qalabəyli», yaxud «Döyüşünün sözləri» şeirləri bədii cəhətdən zəifdir, ritorik və tutarsızdır. Buna görə bu tipli yazılarda folklorun fəal təsirini aramaq cəhdi əbəsdir. Yalnız yüksək və dərin milli şüur enerjisinə və parlaq bədii istedadla malik olan sənətkarlar folklorlardan yaradıcı surətdə bəhrələnməyin parlaq nümunələrini yaratmağa qadirdirlər» [3, s. 31-32] X.R.Ulutürkə görə, «ənənə və yenilikçilik kimi mühüm bir problemi yalnız Balkar ədəbiyyatının poetik təcrübəsi təmsalında araşdırmaq və açıqlamaq çətindir, bu halda dünya ədəbiyyatının, bəşər poeziyası sərvətlərinin bizə təqdim etdiyi fikirlər, ideyalar yardıma qoşulmalıdır» [3, s. 32].

T.Qurtuyevanın yaradıcılığını təhlil edərkən, müəllif nəinki diqqət mərkəzinə çəkdiyi əsəri, yaxud malkar ədəbiyyatının maraq və mövzularını, həm də ədəbiyyatın ümumi inkişaf spektrlərini müəyyənləşdirən aparıcı mövzuları təyin edən məqamlara nəzər salır. X.R.Ulutürk həm bu, həm də digər malkar ədəbiyyatı nümayəndələrinin yaradıcılıq xüsusiyyətlərini təhlilə cəlb edərkən, poeziya nümunələrinə, şeir parçalarına elə həssaslıqla yanaşmışdır ki, o, burada şair-mütərcim kimi yox, həm də şeir nəzəriyyəçisi kimi özünü təsdiqləmiş, malkar poeziyasının inkişaf istiqamətlərini, onun geneoloji bağlarından xəbərdar olan mütəxəssis kimi çıxış etmişdir. Bunu biz X.R.Ulutürkün T.Qurtuyevanın əsərində müraciət etdiyi Q.Quliyevin «Qılınc və qızıl gül» şeirinin malkarca (orijinalda), rusca və azərbaycanca tərcümələrində görürük. Hər üç mətn təhlilə cəlb edilərkən, şeirin bədii dili, üslubu, vəznə, hecası, harmoniyası, intonasiyası müqayisə edilir və bu əsər yazıldığı dövrdə malkar şeirinin forma-

laşma, biçimlənmə prosesində olduğu, daxili bölgülərin pozulmasında 6-5 misralarla 7-4 bölgülü misraların qonşuluq etməsində, yeddilik heca vahidinin gah 2-5, gah da 3-4 bölgüsünə tabe etdirilməsini müşahidə edərək, tərcümə müəllifi kimi iş zamanı mətndəki bu hərc-mərcliyə sadıq qalmadığını mümkünsüz sayıb, mətnə «əl gəzdirməyi» zəruri hesab edir.

Malkar-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin mənbəyini lap qədim zamanlardan üzü bəri gələn folklor janrlarının yaxınlığında və oxşarlığında axtarmaq daha məqsədəuyğundur. Bununla belə, uzun onilliklər ərzində bu yaxınlıq və oxşarlıqların öyrənilməsinə ya cəhd edilməmiş, ya da malkarlar Rusiyanın tərkibində etnik qurum olduğundan, məsələn nəzərdən qaçırılmışdır. Malkarlarla Azərbaycan türklərinin mədəni münasibətləri yalnız XX əsrin 60-cı illərindən bu xalqın ədəbi nümunələrinin Azərbaycan dilinə tərcümələrindən sonra yaranmışdır. Bu missiyanı Ə.Kürçaylı, M.Araz, H.Arif, V.Rüstəmzadə, X.R.Ulutürk və başqaları böyük həvəslə həyata keçirmişlər. Lakin bu, yalnız yazılı ədəbiyyat nümunələri ilə tanışlıq olmuşdur. Bununla belə malkar və Azərbaycan xalqları arasında dərin qarşılıqlı əlaqələr və onların inkişafı əsasən hər iki xalqın folklor nümunələrindən götürülməlidir. Şifahi yaradıcılığın hər iki xalq arasında ən geniş yayılmış janrlarından olan atalar sözü və zərbi-məsəllərdə, nağıllarda, Molla Nəsrəddin və Nasır Xoca lətifələrində, təkə xalq tamaşalarında, xalq nəğmələrində və s. bu əlaqələrin bir sıra ünsürləri özünü aydın nümayiş etdirməkdədir. Bundan başqa nəinki qaraçay-malkar, həm də digər Şimali Qafqaz xalqlarında məlum olan «Nart» qəhrəmanlıq eposunun bəzi arxaik-mifik xüsusiyyətləri ilə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının boylarında xeyli oxşarlıqlar tapa bilərik. Bütün bunlar sübut edir ki, malkar və Azərbaycan ədəbiyyatlarının bir sıra nümunələri həm ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığı, həm də konkret örnəklər (folklor və yazılı ədəbiyyat mətnləri) əsasında müqayisəli – tipoloji planda nəzərdən keçirilə bilər.

Malkar və Azərbaycan bədii nümunələri türk xalqları ədəbiyyatlarının tərkib hissəsi olmaqla, həm də digər ədəbiyyatlarla, məsələn, qaraçay, digər Şimali Qafqaz (kumux, noğay, kabarda, abazin, osetin və s.), rus ədəbiyyatı və s. ilə də əlaqədədir. Bu əlaqələr həm də onun dinamik inkişafında xüsusi rol oynamaqdadır. Bununla belə, bu ədəbiyyatlardan hər birinin öz milli ənənə və səciyyəvi xüsusiyyətlərinin olduğunu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Məsələnin bu cəhətinə xüsusi əhəmiyyət verən akad. M.Auezov hələ 60-cı illərin əvvəllərində yazırdı: «Qohum ədəbiyyatların bir-biri ilə sıx əlaqələrini müqayisəli müstəvidə öyrənərkən, hər bir xalqın mədəni zənginliyindəki özünəməxsus xüsusiyyətlərin olduğunu onun nə dərəcədə, kiçik, yaxud böyük olmasından asılı olmayaraq, yadda saxlamaq lazımdır» [4, s. 297].

Malkar-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin yaxınlaşmış zənginləşməsində, sənətkarların əsərlərinin populyarlaşmasında Azərbaycan dövrü mətbuatının – «Ulduz» və «Azərbaycan» jurnallarının, «Ədəbiyyat qəzeti», «525-ci qəzet» və başqa mətbuat orqanları ilə yanaşı, kütləvi informasiya vasitələri – AzTV, İTV və digər telekanalların da rolu böyük olmuşdur. Bundan başqa malkar müəlliflərinin əsərlərinin müxtəlif Azərbaycan nəşriyyatlarında («Yazıçı», «Gənclik», «Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı» və s.) kütləvi tirajlarla çap olunması da əhəmiyyət kəsb etmişdir. Belə təbliğat işi Azərbaycanda Q.Quliyev və T.Züməqulovanın yaradıcılığının geniş yayılmasına gətirib çıxarmışdır. Məsələn, 1966-cı ildə Q.Quliyevin «Yaralı daş» şeirlər kitabı Hüseyn Arif və Məmməd Arazın tərcümələrində [5, s. 95], «Lenin haqqında

dağlar dastanı” [6, s. 35] və “Yer kitabı” [7, s. 182] X.Rza Ulutürk, N.Həsənzadə, V.Rüstənzadə, Ə.Muxtar, İ.Göyçaylı, D.Nəşib, Ağasəfa, A.Əlizadə tərcümələrində; T.Züməqulovanın “Xəncər və söz” [8, s. 136] şeirlər və poemalar kitabı Ramiz Heydərin tərcüməsində Azərbaycan oxucularına böyük tirajla təqdim olunmuşdur. Malkar ədəbiyyatından nümunələr X.Rzanın müxtəlif xalqların poeziyasından tərcümə edib tərtib etdiyi “Qardaşlıq çələngi” və Firəngiz xanım Ulutürkün tərtib etdiyi [9] kitablarda da yer almışdır. Bundan başqa Qaysın Quliyevin yaradıcılığı müxtəlif yönlərdən – X.R.Ulutürk tərəfindən ədəbi-nəzəri baxımdan, B.Nəbiyev tərəfindən ədəbi əlaqələr müstəvisində, AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya İnstitutunun elmi işçisi M.Quliyev tərəfindən ədəbi-mədəni zəmində nəzərdən keçirilmişdir. Aybala Firudin qızı Namazova isə «Qaysın Quliyev yaradıcılığında etika məsələləri» mövzusunda fəlsəfə elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya müdafiə etmişdir. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki Kazım Meçiyevdən sonra malkar ədəbiyyatının yüksəlişində məhz Qaysın Quliyevin əvəzsiz rolu olmuşdur. Qeyd edək ki, Q.Quliyev XX əsrin 30-cu illərindən bədii yaradıcılığa başlasa da, 60-80-ci illərdə onun poeziyası malkar “məni” həyatının və ictimai-sosial düşüncəsinin ümumi mənzərəsini əks etdirə bilmişdir.

Əlbəttə, Azərbaycanda türk xalqları ədəbiyyatına diqqət yetirmək heç də dəb, yaxud kampaniya xatirinə aparılmırdı. Bu, həm də Azərbaycan Respublikası rəhbərliyinin siyasi-mədəni kursunun tərkib hissəsi idi. Ulu öndər Heydər Əliyev hələ Respublikamız SSRİ tərkibində olduğu dövrdə türkdilli respublikalarla qarşılıqlı ədəbiyyat və mədəniyyət günlərinin keçirilməsinə, ədəbi əlaqələrin inkişafına böyük əhəmiyyət verirdi. Çünki məhz belə tədbirlərdə ədəbiyyatlarımızın qarşılıqlı zənginləşməsi üçün şərait yarandığından, türk xalqları ədəbiyyatlarının qarşılıqlı öyrənilməsini prioritet olaraq diqqətdə saxlayırdı. Təsadüfi deyildir ki, 1980-cı ildə Bakıda keçirilən ümumittifaq yaradıcılıq konfransında məruzə edərkən, Respublikamızın siyasi rəhbəri müxtəlif xalqların, o cümlədən türk xalqlarının (hətta muxtar quruma malik olan türk xalqlarının) ədəbiyyatlarının aparıcı nümayəndələrinin ədəbi irsi ilə yaxından tanış olmanı xüsusi vurğulayırdı. Digər xalqların bədii fikir nümayəndələri rus, ukrayna, gürcü, eston, moldavanlarla bərabər, özbəklərdən Aybək, Q.Qulam, K.Yasen, Zülfüyə, qazaxlardan M.Auezov, C.Cabayev, S.Mukanov, S.Seyfullin, qırğızlardan Ç.Aytmatov, A.Tokombayev, türkmənlərdən Q.Qurbannəpəsov, tatarlardan Q.Rəşidov, M.Cəlil, başqurdlardan M.Kərim, S.Kudaş ilə yanaşı, malkarlardan Q.Quliyev və b. adlarını qeyd edirdi [10, s. 4].

Yeri gəlmişkən bunu da bildirək ki, 1996-cı ilin noyabrında Türk dünyası yazıçılarının Üçüncü Qurultayının Bakıda keçirilməsi də məhz H.Əliyevin təşəbbüsü ilə gerçəkləşmişdi. O, türk dünyasının ortaq tarixinin, ədəbiyyatının və mədəniyyətinin dərinədən öyrənilməsini mühüm hesab edirdi. O, “Hər bir xalqın tarix boyu yaratdığı mənəvi dəyərləri, ədəbiyyatı, mədəniyyət abidələrini bütün xalqlar üçün doğmalaşdırmanı bu görüşlərin mərkəzində duran prinsiplər, vəzifələr hesab etməklə, bu sahədə yenə də ədəbiyyatın, mədəniyyətin rolunun böyüklüyünü vurğulayırdı.

Elə buna görə də Heydər Əliyev digər türk respublikaları ilə yanaşı, həm də Şimali Qafqazda yaşayan türk xalqlarının sənətkarlarını Bakıya dəvət edir, onlara xalqımızın tükənməz qayğısını ifadə etdirirdi. Buna görə də Qaysın Quliyev böyük fəxrlə deyirdi: «Heydər Əliyev nəinki Azərbaycanın, Qafqazda yaşayan türkdilli xalqların ümid yeridir» [11, s. 7]. Bütün bunlar sübut edir ki, türk xalqlarının

mədəni-mənəvi birliyinin yaranması, inkişaf etdirilməsi və onların bir-birinə bağlı olmasında ədəbi əlaqələrin rolu danılmazdır və malkar ədəbiyyatı ilə Azərbaycan ədəbiyyatı arasında mövcud olan bu əlaqələr Q.Quliyev, T.Züməqulova və başqalarının timsalında inkişaf etdirilməyə layiq idi.

1976-cı ildə Səməd Vurğunun anadan olmasının 70-illiyi o vaxtkı Sovetlər İttifaqında geniş qeyd olunurdu. Bu böyük tədbirlə bağlı istedadlı söz ustaları N.Tixonov, K.Simonov, V.Luqovskoy, V.Ozyornı, Y.Muxin, V.Yuximoviç, P.Qorodetski, Q.Qulam, Zülfiyyə, Şöhrət, K.Kaladze, A. Kutateli, İ.Nuriyev, A.Plavnik, Y.Bukov, R.Rıskulov, M.Rəşid, L.Daskalova və b. ilə yanaşı, S.Vurğuna həsr olunmuş Azərbaycan və rus dillərində işıq üzü görmüş bu kitabda Q.Quliyevin də böyük söz sərrafına həsr etdiyi «Nə yaman tez köçdün, şair» şeiri V.Rüstəmzadənin tərcüməsində təqdim olunmuşdu [12, s. 30-31]. Şeir kifayət qədər qəmli-kədərli notlarla qələmə alınmışdır.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz Musa Quliyev Jeleznovodskda dostları ilə istirahət edərkən, sanatoriyanın yaxınlığındakı Həsəniyyə kəndinə gəlməklə, Q.Quliyevlə görüşdüklərindən bəhs edərək yazır: «Xəbər tutduq ki, Həsəniyyə kəndində Qaysın Quliyevin şeir gecəsi olacaq. Biz də orada iştirak etmək istədik. Qaysın Quliyev əzəmətli görünüşə malik, qamətli bir insan idi. Qafqazın qranit qayaları kimi dik dayanıb şeir oxuyurdu. Lirik və dostluq duyğulu şeirlərini oxucular onunla birgə təkrarlayırdılar. Biz yeddimiz də şairə yaxınlaşdıq. Özümüzü təqdim etdik. Azərbaycan, Naxçıvan adlarını eşitcək görkəmli sənətkarın üzü sevinclə işıqlandı» [11, s. 7]. Q.Quliyev onlara Səməd Vurğunu ən çox sevib etibar etdiyindən, onunla Bakı-Moskva qatarında ilk tanışlığından danışmışdır.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Q.Quliyev S.Vurğundan başqa Azərbaycana, onun poeziyasına, mədəniyyətinə, şairlərinə, fikir sahiblərinə və ayrı-ayrı insanlarla dostluğa yetərinə sadıq idi. Onun yaxın sənət dostlarından biri də istedadlı şair-tərcüməçi Vilayət Rüstəmzadə idi. İncə təbli şair, gözəl tərcüməçi olan V.Rüstəmzadə rus, dünya, türk xalqları ədəbiyyatından dəyərli tərcümələrin müəllifidir. Onun türkiyəli Nazim Hikmət, qırğız Çingiz Aytmatov, malkar Qaysın Quliyev və bir çox başqaları ilə dostluq və yaradıcılıq əlaqələri vardı. Q.Quliyev V.Rüstəmzadəni istedadına görə çox qiymətləndirirdi. Tərcümələrinin vurğunu idi. Hələ 1980-ci ildə «Yazıçı» nəşriyyatında Q.Quliyevin «Yer kitabı»nda təqdim olunmuş şeirlərinin («Yer kitabı», «Nə yaman tez köçdün, şair», – Söylə, ana torpaq...», «Mən də bir insanam...», «Bir filosofa irad», «Leylaya laylay», «Çegem çayı sahilində», «Çinar taxtalarının mahnısı», «Balalarını çay aparmış ana ayının ağısı», «Çayda qadın çimir») onundan çoxunu və poemalarından birini («Oraq») məhz V.Rüstəmzadə oxuculara təqdim etmişdir. Q.Quliyev V.Rüstəmzadənin tərcüməçilik səriştəsindən kifayət qədər razı olduğundan, onun haqqında demişdir: «Vilayət Azərbaycanı dünyaya sevdiren şairdir. O, gör nə qədər şairin əsərini tərcümə eləyib onları Azərbaycana gətirmiş, Azərbaycanı onlara sevdirmişdir» [13, s. 6].

Q.Quliyevin səmimi, təvazökar insan olması, Azərbaycan xalqına, onun övladlarına, rəğbətlə yanaşması, torpaqlarımızın taleyinə acımasını Musa Quliyevin təqdim etdiyi məqaləsindən də yaxşı görürük. Musa Quliyevlə Qaysın Quliyev arasında olan məktublarda bu, daha aydın nəzərə çarpır, Q.Quliyev məktublarında (həyat yoldaşı Elizat xanım və oğlu Axmatla birlikdə) Azərbaycanın Qarabağ dərdinə şerik olur, vətənimizin ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvandan ötrü bərk narahatlıq hissi

keçirdiklərini bildirir. 5 may 1992-ci ildə Axmatın məktublarından birində oxuyuruq: «... Naxçıvana görə çox narahatıq. Sakitlikdirmi? Kaş ki, belə olsun. Bizdə də gərginlik var. Balkarları (malkarları – *N.T.*) sıxışdırırlar. ...Belə bir məqamda mən istəyirəm ki, Ümumdünya Türk Qurultayı Nalçikdə çağırılsın. Dünyaya Qaysın Quliyev kimi böyük türk oğlu bəxş etmiş balkarlar öz türk qardaşlarından kömək gözləyirlər...» [1, s. 6].

Milliliklə beynəlmiləçilik Q.Quliyevin poeziyasının mayasını təşkil edirdi. Bu kontekstdə onun beynəlmiləçilik hissələrinin kükrəyişini biz «Kiçik şəhərlər», «Mən dağlarla danışıanda», «Rekviyem» və b. şeirlərində görürük. Təsadüfi deyildir ki, şair «Mən dağlarla danışıanda, bütün dünya ilə danışıram deyirdi» [14, s. 145]. Q.Quliyev inanırdı ki, beynəlmiləl o zaman əsl millidir ki, o, bütün xalqların ümumi adlanan dənizinə süzülüb axaraq, öz vətəninin suyunun rəngini ona qatır. Doğma xalqın rəng, təcrübə və müdrikliyini, onun xüsusiyyətlərini ora gətirməklə bəşər mədəniyyətini zənginləşdirir [15, s. 187-188].

Ətraf həyatla daimi əlaqələrdə olub, doğma xalqının başına gətirilənlərə laqeyd olmayan (qeyd edək ki, 1940-cı illərdə malkarlar və qaraçaylılar Stalin rejimi dövründə amansız repressiya və deportasiyalara məruz qalmışlar – *N.T.*) Q.Quliyev beynəlmiləlçi olub bütün xalqların dostluq və qardaşlıq ideyasını müdafiə edirdi. Onun şeirləri, irihəcmli kitabları müxtəlif janrlı əsərləri bu böyük sənətkarın şəxsiyyətini, onun vətəndaşlıq mövqeyini, mənəvi aləmini duymağa, hansı yüksək əxlaqi prinsiplərin daşıyıcısı olduğunu müəyyənləşdirməyə kömək edir. Q.Quliyevin şeir, oçerk, esse, məqalə və məktubları şairin digər sənət adamları ilə hansı mənəvi-psi-xoloji əlaqələrdə olduğunu bir daha dərinlənən nümayiş etdirməkdədir.

Q.Quliyevin poeziyasının milli və beynəlmiləlçi naxışları şairin poetik «mən»ində, onun geniş oxucu auditoriyasının ürəyini fəth etməsində görümlü verilir. Bu, Q.Quliyevin Nalçikdə malkar dilində və Moskvada rus dilində buraxılmış «Dağlar», «Çörək və qızılgül», «Mən dağlardan gəlmişəm», «Mənim qonşularım», «Torpaq və nəgmə», «Dağlarda atəş», «Yaralı daş», «Evində dinclik olsun», «Qızılağacın şöləsi», «Torpağın kitabı», «Lirika kitabı», «Lirika» və sair külliyatları, «Azərbaycanda nəşr olunmuş «Yaralı daş», «Lenin haqqında dağlar dastanı», «Yer kitabı» və s. xüsusi ilə relyeflidir.

Azərbaycan bədii-poetik fikri bir tərəfdən Q.Quliyev, T.Züməqulova və başqa bu kimi sənətkarların əsərlərini dilimizə çevirib malkar ədəbiyyatını Respublikamızda populyarlaşdırırdısa, nəzəri təfəkkür sahiblərimiz digər tərəfdən bu xalqın aparıcı sənət nümayəndələrinin əsərlərinin müxtəlif tərəflərini incələmə malkar ədəbiyyatının janr, poetika, milli keyfiyyətlərini öyrənib hər iki ədəbiyyatlar və onların ayrı-ayrı nümayəndələri arasındakı ədəbi təmasların, hər iki mədəniyyətdə yer almış örnəklərin xüsusiyyətlərini araşdırmağa müvəffəq olurdular. Bu baxımdan Malkar-Azərbaycan ədəbi əlaqələri tərcümə nümunələri əsasında daha dərinlənən öyrənilməyə ehtiyaclıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Неупокоева И.Г. Проблемы творческого взаимодействия современных литератур. Москва, 1963.
2. Ulutürk X.R. Poeziya ilə alışan ürək (Qaysın Quliyev)//Ulutürk X.R. Dünyanın ədəbi xəritəsi. Bakı, "Çinar-Çap", 2008.
3. Ulutürk X.R. Dünyanın ədəbi xəritəsi. Bakı, "Çinar-Çap", 2008.
4. Ауэзов М. Мысли разных лет. Алма-Ата, 1961.
5. Quliyev Q. Yaralı daş. Şeirlər. Tərc.ed. H.Hüseynzadə (Arif) və M.İbrahim (Araz). Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1966.
6. Quliyev Q. Lenin haqqında dağlar dastanı. Tərc.ed. H.Hüseynzadə (Arif). Bakı, "Gənclik", 1969.
7. Quliyev Q. Yer kitabı. Şeirlər və poemalar. Bakı, "Yazıçı", 1980.
8. Züməqulova T. Xəncər və söz. Şeirlər və poemalar. Tərc.ed. R.Heydər. Bakı, "Yazıçı", 1986.
9. Ulutürk X.R. Dünyaya pəncərə. Bakı, "Çinar-Çap", 2010.
10. Həşimli H. Ulu öndər və türk xalqları ədəbiyyatı. «Ədəbiyyat qəzeti», 2013, 19 aprel.
11. Quliyev M. Türk dünyasının unudulmaz şairini xatırlayarkən. «525-ci qəzet», 2009, 8 dekabr.
12. Vurğun qəlbimizdədir. Bakı, Azərneşr, 1976.
13. Nəbiyev A. «Qaysın Quliyev: «Azərbaycanı dünyaya sevdiren Vilayət». «Ədəbiyyat qəzeti», 2009, 12 iyun.
14. Кулиев К. Собр.соч. В 3-х т., Т.3. Москва, «Худож.лит», 1977.
15. Кулиев К. Так растет и дерево. Москва, «Современник», 1977.

Nizami Tagisoy

**A SHORT EXCURSION INTO THE MALKAR-
AZERBAIJANI LITERARY CONNECTIONS**

SUMMARY

Malkar literature for a long time developed on the basis of oral samples. The first representative of this literature is Kaltur Semenlany, who lived and worked in the second half of the XVIII – in the first half of the XIX century, after which the Qazim (Mechelan) Mechiev enters his native literature. The history of the Malkar-Azerbaijani literary relations begins with the acquaintance of S.Vurgun with K.Kuliyev. Subsequently, creative friendship is established between Azerbaijani and Malkar masters of the artistic word. The article studies the Malkar-Azerbaijani literary connections, which contributed to mutual creative penetration.

Низами Тагисой

**КРАТКИЙ ЭКСКУРС В МАЛКАРСКО-
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ**

РЕЗЮМЕ

Малкарская литература на протяжении длительного времени развивалась на основе устных образцов. Первым представителем этой литературы является Калтур Семенланы, живший и творивший во второй половине XVIII – в первой половине XIX в., вслед за которым в родную литературу вступает Кязим (Мечеланы) Мечиев. История малкарско-азербайджанских литературных связей начинается со знакомства С.Вургунa с К.Кулиевым. Впоследствии между азербайджанскими и малкарскими мастерами художественного слова завязывается творческая дружба. В статье изучаются малкарско-азербайджанские литературные связи, способствовавшие взаимному творческому проникновению.